

Ю. О. Карпенко

З ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОЇ ОРОНІМІЇ СХІДНИХ КАРПАТ

Виокремлюючи у східнокарпатській оронімії праслов'янський компонент, автор спирається на такі засади.

1. Всеслов'янська представленість тих чи тих топонімів узагалі, а такої їх специфічної, геологічно зумовленої групи, як

ороніми, зокорема, не може слугувати доказом праслов'янського буття цих власних назв саме як власних. Загальнослов'янська поширеність може доводити (але не обов'язково доводить) праслов'янську адресацію лесема, але не конче — в її онімічній функції. Праслов'янський апелятив міг онімізуватися у багатьох, навіть в усіх слов'янських мовах у процесі незалежного розвитку, уже після розпаду праслов'янської єдності. Особливо це стосується географічних термінів.

2. Основним доказом віднесення ороніма (і топоніма взагалі) до праслов'янської давнини є його структурна, семантична та, з меншою аргументаційною силою, фонетична та морфонологічна архаїка. Надійно праслов'янськими можна визнати ороніми, утворені за допомоги генетично слов'янських морфем (рідше — запозичень ще праслов'янської доби) шляхом застосування словотвірних типів, які нині припинили функціонування чи істотно його видозмінили. Слов'янські утворення продуктивними в історичний час слов'янськими словотвірними типами не можуть уважатися безумовно праслов'янськими незалежно від ступеня їх слов'янського поширення. Такі утворення можна визнати тільки «умовно праслов'янськими», тобто такими, що могли з'явитися у праслов'янські часи, але так само могли утворитись і в окремих уже слов'янських мовах.

3. Некоректно визнавати за праслов'янські ті ороніми (чи гідроніми, хороніми), які були успадковані праслов'янами від своїх попередників, тобто, в межах карпатського регіону, доіндоевропейців, давньоєвропейців та фракійців. Ці успадковані топоніми функціонували у праслов'янській мові (і саме тому не позникали), зазнавали в ній різноманітних слов'янських фонетичних та словотвірних трансформацій, народоетимологічних осмислень, однак генетично вони праслов'янськими не є.

Керуючися цими засадами, автор в уже опублікованих працях спробував обґрунтувати праслов'янськість (чи приєднатися до концепцій такого обґрунтування) східнокарпатських оронімів (переважно пов'язаних з аналогічними орографічними термінами) Глюжа, Грегит, Грунь, Жбир, Кичера, Клива [14:17-24], Діл, Осій, Присліп [13:153-156], а також Клива, Отрит у доповіді

на IV Міжнародному конгресі україністів, яка теж, мабуть, колись буде опублікована. Нижче розглядається ще кілька східно-карпатських оронімів, які претендують, на думку автора, на праслов'янське ество.

Майже усі орографічні терміни праслов'янського рівня належать до лексем, що їх С. Бернштейн визначив як карпатизми. Йдеться про слова, наявні у карпатському регіоні, тобто в місцевих говірках української, словацької, польської та румунської мов, а також в мовах балканських — передусім у болгарській, також сербській та хорватській (та албанській). На думку вченого, яка одержала надійне обґрунтування, карпатизми, як правило, давніші за балканізми: слова з'явилися у Карпатах, а на Балкани були занесені в зв'язку з розселенням слов'ян [2:10]. Ці слова-карпатизми вже існували до нашої ери, а у першому тисячолітті нашої ери поширилися на Балкани.

Одним з таких найдавніших слов'янських карпатизмів є оротермін вертеп, вертоп, вертіп *велика скеля, прірва, ущелина; глибока яма в горах* [15:53-54], *яруга, заросла лісом* [21,1:91], вертепи *гора* [20:280]. Відома й форма вертоп [19:219], засвідчена з XV ст. [28:145], вокалізм якої аж ніяк не можна приписувати румунським впливам, які це робить М. Грицак і за ним Г. Клепикова [7:14; 15:53,72]. Втім, М. Грицак вважає румунізмами навіть терміни занога та клива... А форма вертоп чітко й повно відповідає псл. *vьrtьgьrь, і якраз більш поширений в українській мові варіант вертеп з д.рус. вьртъпъ «загальноприйнятого пояснення не має» [11,1:358]. Термін ней відклався у назвах гір у Закарпатті Вертіп, Виртуп та ін. [5:55], а також у гідронімах карпатського регіону Вертіп, Вертіпчик [24:98].

За межами української мови слово найбільш поширене в болгарській, де переважно означає *вир*. На цей сенс спирався В. Георгієв, який запропонував для лексеми етимологію *vrt-upos, буквально *вер ти-вод а*, тобто *вир*. Г.Клепикової прийняла, але слушно уточнила, з докладною аргументацією: не вир, а результат процесу *верти-вода*, тобто —*яр, яма, утворена, розмита водою* [15:85-88]. Зв'язки значень *гора*— *прірва*, зрештою *верх* — *низ* простежуються у карпатській оротермінології до

силь широко. Древність цього утворення відзначали В. Іванов та В. Топоров, вказавши на литовську паралель *verpetas virp* [12:25]. Тут ідеться не про запозичення, хоч ур *вода* збережене саме в лит. і латис. ире *річка*, а про витворення лексеми до розділення слов'янських та балтійських мов. А вже слов'яни принесли її у Карпати. Г. Клепикова, спираючися на динаміку значень «заглиблення» > «прірва» і под. приймає відбиття в цій динаміці «міграції слов'ян з рівнинних областей у високогірні райони Карпат і далі на Балканський півострів» [15:87-88].

Гора Говда, у С. Грабця Houda, на Гуцульщині [34:125] повторює оротермін говда *гора, висока гора, гора з порослю лісом верхівкою*. Т.Марусенко кваліфікує цей термін як карпатський 'І [20:282], а ЕСУМ пояснює як запозичення з пол. діал. *holda* І *відвал* [11,1:540-541], що є варіантом літературного *hałda*, яке у! свою чергу взяте з нім. *Halde схил пагорбка, відвал*. Ця етимологія аж надто сумнівна із семантичного боку (укр. говда ніяких «відвальних» сем не містить), так і з огляду на оронімічне закріплення терміна. Між тим О. Трубочов (за І.Петлевою) ре-; конструє цілий ряд праслов'янських діалектизмів, утворених від кореня *gbl- < іє. *gel *стискати* з різними суфіксами: *gьlпъ > *окрасць (хліба)*, *gьlma *потовщення*, *gьlka *пухлина, грудка* [30.7:191-192]. У цей ряд добре вписується й псл. *gьlda *грудка, брила*, що збереглося, вважаємо, в українських лексемах карпатського регіону.

Видається звуконаслідувальним генезис ороніма **Пікуй**, точніше — призабутого оротерміна **пiкуй гора з гострою вершиною** [10:91]. У бойків Я. Рудницький зафіксував дві гори Пікуй (одна з варіантом Pikuł, узятим з мапи). Цю назву він разом із оронімом **Пікуля** виводить з рум. рісія *болото* [23:77], що надто є сумнівним і з семантичного, і з фонетичного поглядів. В одному записі двічі подибуємо назву бойківської гори у формі Підкуй [1:38, 41], однак тут скоріше фіксовано не вимову, а інтерпретацію. Ця інтерпретація вірогідніша за румунську етимологію. Йдеться про давнє *Rodьkoцъ > Підкуй > Пікуй, тобто йотове префіксальне утворення від кореня *kou-, пор. ковати і безсуфіксальне похідне підкова < *rodьkova, а також суфік-

сальний дериват від цього кореня (з чергуванням *koц-: *ku-) кий [30,13:257-258]. Однак таке розуміння назви Пікуй передбачає неймовірне спрощення *дк > к* і, найголовніше, вилучає цей оронім з ряду Пікуля (така гора є ще й у Словаччині [36:183], Пікунь — потоки Нижній і Середній Пікунь є у Косівському районі Івано-Франківської області [24:388, 497; 34:113]. У Закарпатті зафіксовано й два потоки Пікуй, причому принаймні один з них тече від гори Пікуй [24:425].

Від цієї оронімічної групи не відділяються й румунські ороніми Piciul (6 об'єктів), також із варіаціями — словотвірними: Piciuet, Picieta і фонетичними: Chicuiul, Pасoiul, Pасuiul, причому остання форма має 6 репрезентацій [35:39]. Й. Йордан виводить ці назви з гіпотетичного нар.-лат. *picculeus, похідного від основи *picс- *вершина гори*, відбитої західними романськими мовами, зокрема й фр. ріс, відки прийшло відоме запозичення пік [19:242; 31:197; 25:531]. За Йорданом інтерпретує карпатський оронім Пікуй і А. Сремія [10:91, 94]. Ту саму основу *picс- Йордан бачить і в оронімах Picul, Picoeul, Picoeulul [35:41]. але гідроніми Picatura, Picaturile, Picatoarea цілком слушно пов'язує з дієсловом а ріса *капати*, пор. ще іменник ріс *крапля*, що походить від вігука-звуконаслідування ріс *кап-кап* [33:612].

Румунський вигук включає ті самі приголосні, що й тотожний слов'янський *кап-кап*, лише в зворотному розташуванні. Щодо вокалізму пор. вказаний вище оронім Pасuiul. Власне, це різна розшифровка того ж природного звучання капаючої води. І даремно О. Трубочов єднає дієслово *капати* з *копати*, відмовляючи йому в постанні від звуконаслідування *кап-кап* [30,9:144-145], що досі було загальноприйнятим. Наявна у карпатській топонімії форма пік- не є румунізмом чи романізмом, що нібито доводиться й територією, і словотвірним розмаїттям. Тут доречно бучити карпатизм, який охоплює і слов'янські, і румунські терени. Карпатизм звуконаслідувальний, незалежний від нар.-лат. *picс-. Варіація саме *пiк* (а не *кап*) народилася тут дуже давно або у слов'ян, або у дослов'янській субстратній мові. Ця варіація підтримувалась експресивним дієсловом *пикати пицати* [8,3:186], що також сягає іє. давнини й адресується

людям, птахам та риbam [27,3:263]. Саме у карпатському регіоні це дієслово може адресуватися також і неживим предметам, пор. гуц. пікавка, бойк. пікало *дитяча кратка, що пікає, тобто пицить* [21,2:72].

Фіксована у бойків гора Бороло — «За лукою вносилося Бо- і роло», «стрімким, високим склоном Борола на його рівніший іверх» [16:49-50] — має відповідний оротермін бороло *ущелина* [8,1:88], *скеля* [21,1:67] і є типовим карпатизмом, псл. *bordlo [30,2:200-201]. Оскільки лексему утворено від кореня *бор-*, пор. І бороти(ся), Р.Кравчук кваліфікує її орографічний сенс як інновацію праслов'янської доби [17:29].

В Українських Карпатах віднаходимо також низку оронімів з ознаками глибокої давнини, які не мають при собі тотожних оротермінів. Терміни ці за давністю, можливо, зникли. Але! більшою є ймовірність утворення цих оронімів одразу як власних назв, без посередництва термінів-апелятивів. У цьому випадку прийнято говорити про генуїнні, назви (О.Трубачов), що є власними від народження.

Назва найвищої гори Українських Карпат Говерла, у багатьох авторитетних джерелах і в місцевій вимові Говёрля [29:2; 9:391]. у С.Грабця Howerla і Novyrla [34:138], пор. ще й таку не дуже вірогідну інформацію: «Говорля, поль. Howerla, гора в Карпатах» [4:80, 884], знаходить найближчий свій етимологічний зв'язок у фольклорному серб. оврл> *жіночий головний убір (у вигляді покривала)*, пор. ще оврл>ина *висока кичка* [пор. 22:55]. Для такого метафоричного осмислення ороніма маємо паралель у назві кичера [14:18], але скоріше метафори тут немає, а є незалежне утворення з префіксом *o(b)- і суфіксом *-la від дієслова псл. *verti *зачиняти, ховати, засовувати, крутити*, пор. звідти ж укр. верло, вирло *дишель кінного приводу; отвір* та ін. [11,1:356; пор. 27,1:293, 298]. Тобто у назві гори маємо не семантичний зсув готового слова: головний убір > гора, а паралельне утворення із сенсом «закрита, огорнена» (туманом?). Початковий [г], завжди щілинний, є протезою. Такої протези в гуцульських говірках дослідники не знаходять. Але наявність її в даному оронімі, як і в етнімі гуцули, засвідчує її давність. 56

Південнослов'янський відповідник оврль, не означає, звісно, південнослов'янського походження ороніма. Тут маємо справу з карпатизмом, маємо свідчення праслов'янської міграції з Карпат на Балкани, переселення (часткового) на південь білих хорватів.

Менш вірогідним є зв'язок ороніма Говерла з псл. *vǫgĕti *kinĭti, клекотіти*, звідки й відомий топонім Овруч, і докладно описані В.Григоряном болгарські оротерміни върло, върляк, върлина *горб, узвищення; круча, крутизна* [6:45].

Від того ж дієслова *verti, лише з чергуванням *vǫg-:vor-, і з тим же імовірним сенсом «огорнена», утворено назву Ворохта. Нині цю назву зберігає лише населений пункт Надвірнянського району Івано-Франківщини. Але В. Шухевич відзначає й Ворохтенський верх [29:4], і можна думати, що початково Ворохта — це назва саме гори. Суфікс -хта є рідкісним, але наявним в українській топонімії [3:52]. С. Грабець пов'язує назву поселення Ворохта з укр. ворох *купа*, до якого долучено суф. -та < *ȃta [34:189]. Однак у цьому випадку мало б змінитися [о] попереднього складу, давши форму *Воріхта, якої не існує.

Назву відомого перевалу у Словаччині Дукля О. Трубачов відніс до «явно іллірійських» на підставі збігу з оронімом Дукля у Чорногорії, який нібито фіксується як Doklea Птолемеєм і сходить до imp.*dokl- [26:282]. Ю.Удольф ставить цю птолемеївську паралель під сумнів і вважає назву Дукля найімовірніше слов'янською, із структурою *Duk-ȃ", де суф. -via, як у *sigȃla, а корінь ȃduk- наявний у серії слов'янських оро- та гідро- термінів і власних назв [38:607-608]. Деяку непевність надає позиції Ю. Удольфа те, що він приймає висловлену Бернекером і повторену Фасмером думку про запозичення пол. dusza з італ. dossia *водопровідна труба, жолоб* [27,1:556]. Ідею цього запозичення рішуче й аргументовано заперечив С.Роспонд, який бачить у корені duk- відображення іє. *dheu- : *dhou- *повільно рухатися, текти*, ускладненого детермінативом -к- (інші мож- . шві тут: -l-, -r-, -p-), і саме з ним пов'язує оронім Дукля [37:114]. Українські оротерміни дуча, дучка *яма, дірка* [19:226] < псл. *douk-ja засвідчують і карпатську вкоріненість, і слов'янську

генезу та глибоку древність назви Дукля. Закріплений у різновиді кореня *duk- сенс «яма» вказує на мотивацію наймення перевалу. Словотвірні стосунки *duk~ (> дуча): *dukъla тотожні відношенню псл. *dura початково *яма* : durъla, пор. рос. діал. дупля *дупло* [30,5:157-159; 11,2:146], де маємо той самий іє. корінь з іншим розширювачем і той самий суфікс у похідному слові.

На Бойківщині відома гора **Парашка**, пор. «З північного заходу з далека видно вершок найвищої гори Парашки (1271 м.)» [5:14]. Я. Рудницький і за ним Г. та Д. Бучко пов'язують гору Paḡaška з жіночим особовим іменем Параска, Г'арашка, зазначаючи, що про зв'язок цих назв важко щось сказати [23:74; 32:10, 13]. Дійсно важко, бо зв'язку немає. А є проте риба **парашка**, назву якої записав І. Верхратський [8,3:96]. І є дві близькі генетично звуконаслідувальні (думка Фасмера) праслов'янські основи *por-sk- і *prask-, пор. укр. порошок (*про дощ, сніг*) *тарабанити у вінка, стіни, (про людину) кричати, поспішаючи, у гніві* і — *праскати ляскати*. Л. Куркіна, котра спеціально розглянула ці основи на слов'янському тлі, у першій виокремлює сенс «бити», а в другій — «тріщати» з розвитком «тріск», «тріщина», ^ пор. словен. *prask важке для подолання місце в ущелині* [18:74- 76]. Ці дві основи в ряді слов'янських мов зазнали контамінації, що трапилося й у яскравому карпатизмові **парашка**. Формально: порошок + праск = параск, а семантично сенс «бити» відклався в назві риби (б'є хвостом), сенс «тріщина (ущелина)» — в оронімі Парашка. Форма Парашка (а не *Параска) з'явилася, можна припускати, вже пізніше і не без впливу дієслова порошок.

1. Андрушко Н. Село Кривка // Літопис Бойківщини. — 1975. — № 2/22.
2. Бернштейн С. Б. Проблемы карпатского языкознания // Карпатская диалектология и ономастика. — М., 1972.
3. Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках. — К., 1981.1
4. Головацкий Я. Географический словарь западнославянских и югославянских земель и прилегающих стран. — Вильна, 1884.
5. Гребеняк С. і Сколе І. // Літопис Бойківщини. — 1976. — № 1/23.
6. Григорян Э. А. Словарь местных географических терминов болгарского и македонского языков. — Ереван, 1975.
7. Грицак М. А. Румунські лексичні запозичення в говірці с. Росішка Рахівського району Закарпатської області // Восточнославянско-восточно-

- романские языковые, литературные и фольклорные связи. — Черновцы, 1966.
- Грінченко Б. Д. Словарь української мови. — К., 1907—1909. — Т. 1—4.
- 9 Енциклопедія українознавства. Перше видання в Україні. — Львів., 1993. — Т. 1.
- 10 Еремия А. И. Орографические термины в карпатской топонимии // Общекарпатский диалектологический атлас. Лингвистические и этнографические аспекты. — Кишинев, 1976.
11. Етимологічний словник української мови. — К., 1982—1989. — Т. 1—3.
12. Иванов Б. В., Топоров В. И. Карпаты в связи с проблемами расселения древних индоевропейских племен // Симпозиум по проблемам карпатского языкознания. — М., 1973.
13. Карпенко Ю. О. Карпатська оронімія: древні українсько-болгарські зв'язки // Наша школа. — 1999. — № 2—3.
14. Карпенко Ю. О. Праслов'янська оронімія Українських Карпат // Записки з українського мовознавства. — Одеса, 1999. — Вип. 7.
15. Клепикова Г. П. О карпатоукраинской терминологии горного ландшафта. 2 // Карпатская диалектология и ономастика. — М., 1972.
16. Копистянский А. На крилах спогаду у рідні Карпати // Літопис Бойківщини. — 1975. — № 2/22.
17. Кравчук Р. В. Из проблематики лингвистического изучения Карпат // Симпозиум по проблемам карпатского языкознания. — М., 1973.
18. Куркина Л. В. Напорошить, размезить, дымьей // Этимологическое исследование. — Свердловск, 1984.
19. Марусенко Т. А. Материалы к словарю украинских географических апеллятивов: Названия рельефов // Полесье. — М., 1968.
20. Марусенко Т. А. Названия рельефов в говорах Хмельницкой области УССР // Карпатская диалектология и ономастика. — М., 1972.
21. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. — К., 1984. — Ч. 1—2.
22. Поспелов Е. М. Школьный топонимический словарь. — М., 1988.
23. Рудницький Я. Географічні назви Бойківщини. — 2-е вид. — Вінніпег, 1962.
24. Словник гідронімів України. — К., 1979.
25. Словник української мови. — К., 1975. — Т. 6.
26. Трубачев О. С. Названия рек Правобережной Украины. — М., 1968.
27. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. — М., 1964—1973. — Т. 1—4.
28. Худащ М. Л. Ландшафтні назви в пам'ятках української актової мови XIV—XV ст. // Дослідження і матеріали з української мови, — К., 1962. — Т. 5.
29. Шухевич В. Гуцульщина. Ч. 1 // Матеріали до українсько-руської етно- логії. — Львів, 1899. — Т. 2.
30. Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд/Под ред. О. Н. Трубачева. — М., 1979—1987. — Выш. 2—13.
31. Юрковский М. Термины, обозначающие вершину, в украинском языке // Восточнославянская ономастика. Исследования и материалы. — М., 1979.

32. *Buczko Hanna, Buczko Dmytro.* Wortbildende Strukturen der Oronyme des Boikenlandes // Österreichische Namenforschung. — 1999. — T. 27, — № 1—2.
33. *Dictionarul limbii romane moderne.* — Bucureşti, 1958.
34. *Hrabec S.* Nazwy geograficzne Huculszczyzny. — Kraków, 1950.
35. *Iordan I* Toponimia romaneasca. — Bucureşti, 1963.
36. *Nazvy vrchov a dolin Slovenskej Socialistickej Republiky / Spracovali: Z. Kolari- kova, M. Majtan.* — Bratislava, 1987.
37. *Respond S.* Etnogeneza słowian w świetle terminologii topograficznej // Onomastica Jugoslavica. — 1982. — T. 9.
38. *Udolf J.* Studien zu slavischen Gewassemamen und Gewasserbezeichnungen. — Heidelberg, 1979.